

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Boekbespreking van: Mens en mensenrecht

Verweij, P.

Citation

Verweij, P. (1982). Boekbespreking van: Mens en mensenrecht. *Acta Politica*, 17: 1982(3), 427-430.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452307>

Version: Publisher's Version
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452307>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Boekbesprekingen

Ph. P. Everts en J. L. Heldring, **Nederland en de rechten van de mens**, In den Toorn, Baarn 1981, 132 p.

D. F. Scheltens, **Mens en mensenrechten**, Samsom uitgeverij, Alphen aan den Rijn/Brussel 1981, 147 p., f 28,75.

'Er is dan ook in het leven een zeer groot verschil tussen hetgeen is en hetgeen zou behoren te zijn; wie met het eerste geen rekening houdt en zich uitsluitend naar het laatste richt, graaft zijn eigen graf. . . . Een vorst die zich wil handhaven, moet leren nu en dan niet goed te zijn; naar gelang van de omstandigheden zal hij de deugd al dan niet volgen'.¹

Op deze cynische wijze schetste Machiavelli reeds de spanningsrelatie tussen ethiek en politiek. Het probleem van deze relatie heeft sinds Machiavelli niets van zijn actualiteit verloren. Integendeel, deze spanningsrelatie doet zich voor op verschillende terreinen van de internationale politiek en juist deze terreinen staan op dit moment in het centrum van de publieke belangstelling. Het vraagstuk van de bewapening is wel het meest bediscussieerde onderwerp, op de voet gevolgd door de problematiek van de mensenrechten. Het verschijnen van 'Nederland en de rechten van de mens' (onder redactie van Everts en Heldring) en 'Mens en mensenrechten' (door de Nijmeegse hoogleraar rechtsfilosofie Scheltens) is daarom toe te juichen.

Vooraf 'Nederland en de rechten van de mens' sluit aan op de actualiteit en kan een vruchtbare invloed op de publieke discussie hebben. De artikelen in deze bundel analyseren het vraagstuk van de mensenrechten vanuit verschillende optieken. Kooijmans schrijft vanuit een juridische optiek over de rechten van de mens in de internationale rechtsorde. Burgers en Van der Stoep nemen de politieke benadering voor hun rekening. Burgers plaatst de mensenrechten in het geheel van het Nederlandse buitenlandse beleid en Van der Stoep bespreekt het vraagstuk in het kader van de Oost-Westbetrekkingen. De economische benadering vinden we in de bijdragen van Verloren van Themaat en van Achterhuis over respectievelijk ontwikkelingshulp en de relatie tussen economie en moraal. Baehr schrijft over de rol van non-gouvernementele organisaties in het beleid met betrekking tot mensenrechten. Evenals het boek van Scheltens is de bijdrage van Vos in deze bundel een filosofische benadering van de problematiek. Zij stellen de ethische vraag aan de orde naar de morele betekenis van de mensenrechten en de fundering hiervan. In de publieke discussie speelt deze vraag een ondergeschikte rol, maar onder filosofen, politicolo-

gen en sociologen is deze vraag sinds het verschijnen van Rawls' 'Theory of Justice' en de debatten hierover, weer zeer actueel.

Een rechtvaardige orde of een stabiele orde in het internationaal politiek systeem is een meer moderne manier om de spanning tussen ethiek en politiek te formuleren. In de heldere inleiding bij deze bundel hanteert Everts hiervoor de begrippen 'negatieve vrede' gebaseerd op 'rules of order', en 'positieve vrede' gebaseerd op 'principles of justice' (p. 11/12). Het probleem van de internationale politiek is het streven naar machtsevenwicht en vreedzame coëxistentie tussen staten met vaak tegenstrijdige belangen, en het streven naar rechtvaardigheid in de wereld, met elkaar te verenigen. Economische belangen vormen hiervoor een eerste hinderpaal. Immers, de Westerse landen hebben de derde wereldlanden in belangrijke mate gereduceerd tot leveranciers van grondstoffen. Via de wereldmarkt vloeit de rijkdom van deze landen naar de westerse wereld. De gevolgen hiervan: honger en armoede, en onderontwikkeling, maken een menswaardig bestaan, zoals in de sociale grondrechten is vastgelegd, niet of nauwelijks mogelijk. Een fundamentele wijziging van de internationale economische orde is, zo meent Verloren van Themaat, hiervoor noodzakelijk. Temeer daar economische onderontwikkeling soms gebruikt wordt om flagrante schendingen van vooral politieke grondrechten te rechtvaardigen. Verloren van Themaat bepleit daarom een koppeling van ontwikkelingssamenwerking aan het mensenrechtenbeleid.

Op het politieke terrein ontstaat een ander belangrijk probleem. Het wijzen op het schenden van mensenrechten kan worden uitgelegd als een inmenging in de binnenlandse aangelegenheden; hetgeen in strijd is met het soevereiniteitsbeginsel. Spanningen in de relaties tussen landen kunnen hiervan het gevolg zijn. Burgers keert zich tegen deze gedachte, die uitgaat van een tegenstelling tussen het mensenrechtenbeleid en de traditionele buitenlandse politiek gericht op het behartigen van het nationale belang. Deze visie, meent hij, is veel te star en eenzijdig; zo'n scherpe scheiding is vaak niet te maken (p. 65). Wel erkent hij dat verschillende aspecten van het nationale belang en van internationale solidariteit, de twee categorieën waarin het Nederlandse buitenlandse beleid globaal is in te delen, soms tegen elkaar moeten worden afgewogen. Deze afweging is vaak het middelpunt van de publieke belangstelling. Ten onrechte, meent hij, want ook het voorwaardenscheppend beleid met betrekking tot mensenrechten is, zeker op de lange termijn, even essentieel. Dit voorwaardenscheppend beleid heeft tot doel normen en nakomingsprocedures op te stellen op internationaal terrein, zoals bijvoorbeeld de regeling van het klachtenrecht van individuen en staten in geval van schendingen van mensenrechten. Omdat het nakomen van de mensenrechten de verantwoordelijkheid is van de internationale gemeenschap is het werk van de Verenigde Naties op dit terrein van groot belang. Kooijmans constateert dat de vorderingen uiterst gering zijn. Regionaal, bijvoorbeeld in West-Europa, is het wel mogelijk vorderingen te maken, maar een dergelijke ontwikkeling bedreigt het universele karakter van de mensenrechten. Voor het opstellen van deze normen en het nakomen ervan vormt het staatsbelang het belangrijkste struikelblok. Immers, wanneer staten tot het naleven van internationale verdragen gedwongen kunnen worden dan kan het resultaat hiervan in strijd zijn met het nationaal belang. Staten willen niet graag in zo'n situatie geraken. Zij zullen daarom zeer voorzichtig met het afstaan van macht aan een supra-nationaal orgaan.

De aard van het internationale systeem laat mijns inziens weinig werkelijke ruimte voor een mensenrechtenbeleid. Dit is ook te begrijpen vanuit de grondslag van de

mensenrechten. De mensenrechten kunnen we beschouwen als principes voor een rechtvaardige wijze van samenleven. In een wereld die beheerst wordt door het handelen van staten is voor de idee van een wereldsamenleving weinig plaats. En toch is dit idee het uiteindelijk fundament van een universele verklaring van de rechten van de mens. Meer dan internationale contacten zijn transnationale contacten, zoals sociale en culturele relaties tussen personen en groepen uit verschillende delen van de wereld, vanuit dit gezichtspunt van groot belang voor het realiseren van mensenrechten. Non-gouvernementele organisaties spelen daarom een belangrijke rol bij het accepteren van normen en het aan de kaak stellen van schendingen. Bovendien hebben ontwikkelingen op het terrein van de communicatietechniek, mijns inziens, een niet te onderschatten betekenis.

Het vraagstuk van de fundering van de mensenrechten is hiermee impliciet al aan de orde gesteld: hoe kunnen namelijk principes van rechtvaardigheid uit de idee van een (mondiale) samenleving worden afgeleid? Scheltens' analyse van deze problematiek in zijn boek 'Mens en mensenrechten' vond ik teleurstellend. De kern van zijn analyse bestaat uit een bespreking van 18e eeuwse filosofische oplossingen voor deze problematiek. Bekende opvattingen uit handboeken van de geschiedenis van de filosofie passeren de revue: Kant, Fichte, Rousseau, Locke en Beccaria. Vooral het eigendomsrecht neemt in zijn bespreking een belangrijke plaats in. Ook de bekende kritiek van Marx op de 'Declaration des droits des hommes et du citoyen' ontbreekt in zijn weergave niet. Om de paar pagina's worden deze besprekingen op hinderlijke wijze onderbroken met opmerkingen als 'Hegel zei reeds' en 'om met Hegel te spreken'. Terwijl Hegels filosofie in het geheel niet aan de orde komt. Moderne opvattingen en debatten komen nauwelijks aan de orde, behoudens een kort hoofdstukje over Rawls. Af en toe worden alleen wat namen van moderne auteurs genoemd om aan te tonen dat de 18e eeuwse problematiek nog steeds actueel is. In zijn beschouwing over het eigendomsrecht bijvoorbeeld besteedt Scheltens veel aandacht aan Kant, Locke en Marx; de naam van Nozick valt alleen even, samen met die van Friedman en Hayek. Deze werkwijze hanteert Scheltens ook andersom, dat wil zeggen van heden naar verleden. In zijn bespreking van Rawls zegt Scheltens: 'Hij (Rawls) had daarom beter niet de klassieke denktrant van de contractfilosofen over 'de' natuurtoestand en 'de' natuurwet kunnen overnemen, maar zich resoluut moeten opstellen binnen de problematiek van onze tijd' (p. 107). (Op p. 37 heeft Scheltens de denkwijze van Rawls en Nozick al als 'ouderwets' gekarakteriseerd). In de voetnoot voert hij als een argument hiervoor aan dat de namen van Habermas, Sartre, Marcuse, Lenin, Engels, Merleau-Ponty, maar ook Marx en Hegel in werk van Rawls nagenoeg ontbreken. Dat Rawls zich juist zeer intensief met Kant bezighoudt en zich juist kritisch opstelt ten aanzien van de natuurrechtstraditie (Rawls hanteert overigens geheel andere vooronderstellingen zoals de 'veil of ignorance') is voor Scheltens geen punt van andere overweging. Deze affiniteit van Rawls tot Kant blijkt niet alleen uit 'A Theory of Justice', maar vooral ook uit zijn laatste artikel: 'Kantian constructivism in moral theory' (Journal of Philosophy, sept. 1980). Of Scheltens zijn kritiek op Nozick staande kan houden na het verschijnen van zijn nieuwste boek 'Philosophical Explanation' (Cambridge 1981) is zeer de vraag.

De inhoudelijke kritiek van Scheltens op Rawls spitst zich toe op twee punten. Ten eerste: 'De original position', zegt Scheltens, 'neemt een meer bedenkelijke wending wanneer Rawls ze tevens gaat bepalen als een soort "historisch nulpunt" van waaruit rechtvaardigheidsbeginselen voor alle tijden kunnen worden gezocht' (p. 106). Dit is onmogelijk, meent Scheltens. Want: 'We kunnen alleen, zoals Hegel

zegt, in onze tijd de idee in de werkelijkheid proberen te ontdekken' (107). Het tweede kritiekpunt draait om de vraag of dialoog en consensus een fundament kunnen leveren voor ethische grondbeginselen. Scheltens betoogt dat hieraan de idee van respect of inherente waardigheid van de persoon voorafgaat. Een dergelijke ethische gezindheid moet volgens hem in de afleiding van de rechtvaardigheidsbeginselen worden betrokken. 'Wanneer individuen', schrijft Scheltens, 'vanuit ethisch respect voor elke mens de rechtvaardigheidsbeginselen van Rawls zouden kiezen – en dat zouden ze dan wel moeten – dan vallen alle gokargumenten weg, want dan is het motief voor hun keuze geen eigenbelang meer, maar de zorg voor iedere mens' (p. 110). Hiermee verdwijnt het interessante punt in het moderne debat over rechtvaardigheid uit het gezichtsveld. Want daarin gaat het niet om de gezindheid, maar om de vraag welke morele beginselen vanuit rationaliteit zijn te rechtvaardigen. Scheltens heeft dit debat, in zijn boek althans, gemist. De beschouwing van Vos in de bundel 'Nederland en de rechten van de mens' staat veel dicht bij de inhoud van deze rechten. Bij de beantwoording van de vraag 'waar gaat het om in de verklaring van de rechten van de mens' zijn verwijzingen te vinden naar artikelen uit deze verklaring. Helaas is in deze bundel geen verklaring opgenomen, zodat de lezer toch wat in het duister tast. Het antwoord van Vos is gebaseerd op het onderscheid tussen positieve en negatieve vrijheid, dat wil zeggen sociale rechten en vrijheidsrechten. De relatie tussen beide is problematisch, meent Vos, maar Rawls' criterium van 'well-ordered society' wijst hij van de hand. Ten onrechte denk ik, want een verdere uitwerking van dit beginsel zou aanknopingspunten kunnen bieden voor het toepassen van mensenrechten in bijv. ontwikkelingslanden. Vanuit methodologisch standpunt pleit Vos voor een gepostuleerde universaliteit van de mensenrechten. Dit betekent dat mensenrechten er aanspraak op maken universeel erkend te worden. Een dergelijke claim, betoogt Vos, kan gebaseerd worden op de opvattingen van Rawls en Hart. In feitelijke situaties daarentegen beschouwt Vos, steunend op de opvattingen van de Engelse filosoof Ross, de mensenrechten als prima facie rechten. Een dergelijke benadering schept ruimte voor het maken van afwegingen bij het toepassen van mensenrechten, waarbij ook gelet kan worden op de gevolgen hiervan. Zo relateert Vos de ethische gezindheid, waarop in de mensenrechten sterk de nadruk ligt. Het is dit gezindheidskarakter van de ethiek van de mensenrechten dat op gespannen voet staat met de politiek. Deze interpretatie van Vos is niet alleen reëler, maar maakt de mensenrechten ook beter hanteerbaar. Want in de politiek is het volgen van de deugd ook afhankelijk van de omstandigheden.

Peter Verwey

1. Machiavelli, *De Vorst*, Amsterdam 1963, p. 145. Hst. XV Waardoor de mensen, in het bijzonder de vorsten blaam oogsten.

E. B. Locher-Scholten, *Ethiek in Fragmenten; Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederlanders in de Indonesische archipel, 1877-1942*. Proefschrift R.U. Leiden. Handelsuitgave HES, Utrecht, 1981, f 45,—.

Met de troonrede van 1901 werd de baatzuchtige exploitatie der koloniën afgezworen en de ethische politiek ingeluid. Op deze bondige wijze wordt in de school-

boeken deze belangrijke koerswijziging medegedeeld. Zoals bij de meeste harde feiten het geval is, gaat ook hierachter een complexe realiteit schuil.

De ethische richting ontstond in de laatste decennia der vorige eeuw uit protest tegen de onderschikking van de belangen van de Europese bevolking der kolonie ten behoeve van het moederland. Dat kwam vooral tot uitdrukking in de financiële politiek, ook toen het batig slot al tot het verleden behoorde. In de beginfase was de nieuwe richting in de eerste plaats hiertegen gericht. Vervolgens werd de aandacht op de Indonesische massa gericht omdat de aantasting der volkswelvaart een rem leek op de ontwikkeling naar een sterker en meer zelfstandig 'Indië'.

Na de Eerste Wereldoorlog werden de ethici gedwongen zich meer rekenschap te geven van het Indonesische nationalisme dat uitzicht bood op een heel andere toekomst voor de archipel. Toen, zo lijkt het, werd de ethiek meer tot een strategie om de ondermijnde positie der Nederlanders op lange termijn veilig te stellen. In toenemende mate raakten de ethici in een isolement. Immers, de meerderheid der kolonials verdrongen het besef van ondergraving van de eigen positie door zich te verschansen achter een uiterlijke rust en orde, geschapen door harde repressie. In dat klimaat ontmoette het streven naar samenwerking met nationalistes steeds minder sympathie binnen de Europese groep. Hierdoor boetten hun geloofwaardigheid en aantrekkelijkheid als gesprekspartner bij de Indonesische nationalistes sterk in.

Een dergelijk veelomvattend politiek- en mentaalhistorisch proces kan nauwelijks in een enkel onderzoek diepgaand worden geanalyseerd. Daarom heeft E. Locher-Scholten in haar dissertatie gekozen voor een aantal case-studies op basis van archieven, persoonlijke collecties, vraaggesprekken en secundaire bronnen.

De titel van deze bundel studies verwijst zowel naar de versplintering der beweging, de 'fragmentarische' benaderingswijze en de resulterende vergruizing van het beeld van de ethische politiek.

In haar exemplarische onderzoeksmethode heeft E. L.-S. een tweeledige strategie gevolgd. Op de eerste plaats heeft zij het politieke denkpatroon geanalyseerd van twee ethici (de journalist P. Brooshooft, naamgever van de nieuwe denktrant, en Gouverneur-Generaal J. P. Graaf van Limburg Stirum) en van twee ethisch-gezinde periodieken, *De Stuw* en *Kritiek en Opbouw*.

In deze vier studies worden de samenhang en strijdigheden in de denkpatronen der ethici onderzocht. De schrijfster noemt de keuze der cases 'tamelijk willekeurig', maar zij illustreren wel de opkomst en ondergang der stroming.

Op de tweede plaats heeft de auteur de veranderingen geanalyseerd in de inhoud van het diffuse begrip en in de historische interpretaties van de daarmee aangeduide mentaliteit.

Beide benaderingen vormen elkaars tegenhanger en complement.

In de eerste vier studies weet zij aan te tonen hoe ogenschijnlijk onsamenvattend of tegenstrijdige beleidsopvattingen op een bepaald moment met elkaar in het ethisch denkpatroon nauw en consistent waren verbonden. In het afsluitend overzichtsartikel worden de diachrone continuïteit en veranderingen aan het licht gebracht.

De thematische verbinding van deze ten dele eerder verschenen studies is de spanning welke in het begrippenpaar ethiek en politiek ligt besloten. Scherp en secuur wordt aangetoond in welke tegenstrijdigheden het ethisch besef bleef gevangen. Het goedbedoelende emancipatiestreven vanuit de dominante groep binnen de kolonie vond steeds weer zijn onoverkomelijke grenzen in de koloniale verhoudingen. Het dilemma was niet vrij van een zekere tragiek, of zo men wil ironie. Juist